

Tobias Abse

Palmiro Togliatti och Italienska kommunistpartiet 1956

Året 1956 var ett mycket betydelsefullt år i den italienska vänsterns historia. Chrusjtjovs ”hemliga tal” och den ungerska revolutionen fick stor inverkan på både PCI (Partito Comunista Italiano – italienska kommunistpartiet) och PSI (Partito Socialista Italiano – italienska socialistpartiet), liksom på förhållandet mellan dem. De var de två viktigaste partierna inom vänstern och skulle aldrig igen komma så nära varandra som mellan 1948 och 1956, en period då PSI:s prosovjetiska hållning hade isolerat det från huvuddelen av de västeuropeiska socialdemokratierna.

PCI-ledaren Palmiro Togliattis reaktioner på händelserna 1956 var mer komplexa och mer känslösamma än de flesta andra icke-sovjetiska kommunistledares under den tiden, och är värda att undersökas i detalj, men de kan inte likställas med PCI-ledarskapets (och den eurokommunistiska majoritetens eller andra västliga kommunistpartiers minoritetens) reaktioner på Warszawapaktens intervention i Tjeckoslovakien i augusti 1968, även om Togliattis personliga fientlighet mot Chrusjtjov tveklöst spelade en viktig roll i PCI:s ökande distansering från Moskvas linje mellan 1956 och 1964. Sardiniernas relativa självständighet måste erkännas, men ska inte tolkas som att den visar någon entusiasm för avstaliniseringen.¹ Jag

¹ Jag har undersökt Togliattis tidigare historia mer detaljerat i ”Togliatti, Loyal Servant of Stalin”, i *Revolutionary History*, Volym 9, nr 2 [svensk översättning på marxistarkivet: [Palmiro Togliatti - Stalins lojale tjänare](#)]. Jag har även berört en del av de frågor som jag kommer att diskutera här, och andra som verkar mindre relevanta i sammanhanget, i artikeln ”Togliatti and 1956: A Response to Sassoon”, i *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volym 1, nr 1, 1999, sid. 39-48, vilken var ett bidrag till en debatt i denna tidskrift med Donald

tänker speciellt uppmärksamma läsaren på Togliattis hemliga telegram till den sovjetiska ledningen den 30 oktober 1956, vilket sändes via den sovjetiska ambassaden i Rom och är fullt av fraser som bara kan tolkas som ett stöd för en invasion i Ungern.

Detta är inte platsen för en detaljerad diskussion om PCI:s inställning till maktkampen efter Stalin inom SUKP [Sovjetunionens Kommunistiska Parti] mellan 1953 och 1956, men ett par korta observationer är på sin plats. Togliatti hade varit medveten om den växande Stalin-kritiken inom det sovjetiska ledarskapet 1953-56, men denna "avstalinisering" hade fått tävla med "stalinisten" Pietro Secchias² försök att distrahera det italienska partiet med attacker mot Beria. Det som Blackmer beskriver som "detta försök att dränka frågan om personkulten i en våg av smädelser mot Beria"³ underminerades till en del genom de artiklar som dök upp i sovjetiska tidskrifter i mars 1953 och som publicerades i *L'Unità*. PCI tvingades agera på direkta instruktioner från Moskva, men gjorde det så motsträvigt och på ett sådant sätt att medlemmarna blev lätt förvirrade. Blackmer påstår att de italienska partiledarna mellan 1953 och -56 inte gjorde någon hemlighet av att de föredrog Molotov, Malenkov och Bulganin framför Chrusjtjov, vilket framgår av den relativa bevakning som de fyra fick i PCI:s press under dessa år.⁴ En del tecken på stämningen inom det italienska partiets ledning vid den tiden gavs senare av Giulio Seniga, som måste ha återgivit en redogörelse som han fått av Pietro Seccia, när han skrev om en sovjetisk begäran att Togliatti skulle delta i ett hemligt Kominform-möte i Prag i juni 1954:

Under PCI-sekretariatets möte lät Togliatti förstå att han inte hade någon önskan att lämna Italien. De övriga medlemmarna i sekretariatet berömde honom och uppmanade honom att utnyttja sin pondus så att "de" (ryssarna) tog hans ord på allvar. De sade att "när Stalin var där var det något att bry sig om, men nu behövde inte Togliatti skynda iväg bara för att någon Chrusjtjov eller någon annan nickade åt honom", och tillfogade att "efter Stalins död finns hur som helst bara två kommunistiska personligheter kvar, Togliatti och Rákosi".⁵

D'Onofrio sändes i Togliattis ställe till det första mötet där Chrusjtjov intog rollen som ledare för den internationella kommunismen. D'Onofrio, som i strikt hemlighet informerats av Chrusjtjov om att Sovjet hade för avsikt att återupprätta relationer med Tito, häpnade när Chrusjtjov vid en offentlig session inför några journalister meddelade att förhandlingar med Tito redan hade inletts och att sprickan med Jugoslavien hade varit ett stort misstag, orsakad av det faktum att "på den tiden resonerade den gamle mannen inte längre så klart". D'Onofrios chock var så kraftig att han tog mod till sig för att framföra ett öppet försvar av Stalin:

Kamrat Chrusjtjov, Ni har givit oss stor tillfredsställelse genom att informera oss om återupptagandet av relationerna med Jugoslavien... men tillåt mig att anmärka att vi också kände en viss sorg när vi hörde det Ni sade om Stalin, eftersom vi beundrade Stalin, och vi lärde oss också av er, kamrater, att älska och akta honom.⁶

PCI:s delegation till SUKP:s tjugonde kongress bestod av Togliatti, Salvatore Cacciapuoti,

Sassoon och mig själv inblandade, en debatt som härrörde ur en tidigare diskussion mellan Sassoon, Aldo Agosti och Gianpasquale Santomassimo i *Italia Contemporanea*, vol. 209-210, december 1997-mars 1998, sid. 217-29.

² Secchia hade snabbt börjat tappa inflytande i partiledningen under 1954, efter att hans nära medarbetare Giulio Seniga stuckit iväg med en stor del av PCI:s hemliga fonder, en episod som verkar ha varit motiverad av Senigas önskan att bygga en ny, genuint revolutionär grupp, inte av personlig vinning. Som ett resultat av denna skandal var Secchia 1956 inte längre en allvarlig rival till Togliatti, vilket han hade varit mellan 1945 och 1954. Se Giorgio Bocca, *Palmiro Togliatti*, Rom och Bari, 1977 års utgåva, sid. 568-80 för ytterligare detaljer om Seniga-affären och dess konsekvenser för Secchia.

³ Donald LM Blackmer, *Unity in Diversity: Italian Communism and the Communist World*, Cambridge, Massachusetts, 1968, sid. 33.

⁴ Ibid, sid. 57-58.

⁵ Giulio Seniga, *Togliatti e Stalin: contributo alla biografia dal Segretario del PCI*, Milan, 1961, sid. 49, citerat i Blackmer, op cit, sid. 57.

⁶ Bocca, op cit, sid. 597. Källan till denna historia är Giulio Seniga, *Azione comunista*, 15 april 1958; återigen antar man att Pietro Secchia var Senigas egen källa.

Mauro Scoccimarro och Paolo Bufalini. Vittorio Vidali representerade kommunistpartiet i det fria territoriet Trieste (som var skilt från det italienska partiet fram till 1958, trots att Italien hade annekterat staden Trieste 1954), men tillbringade den mesta tiden med sina italienska kamrater, även om arrangörerna hindrade honom från att sitta nära dem under kongressens formella session.

Den enda sammanhängande italienska rapporten från dessa dagar är den som Vidali ger i sin *Diario del XX Congresso*, publicerad 1974 efter Togliattis död och Chrusjtjovs fall.⁷ Dess trovärdighet som källa kan naturligtvis ifrågasättas av två skäl – först, rent allmänt kan relativt få politiker som publicerar en dagbok om händelser som ägt rum 18 år tidigare göra detta trovärdigt utan en del utelämnanden, tillägg och förändringar. För det andra ger Vidalis renommé som en av ”Stalins villiga bödlar” i Spanien och på andra platser knappast någon tilltro till hans vilja att säga sanningen om någonting överhuvudtaget.⁸ Dessvärre har vi ingen alternativ källa – så det verkar rimligt att citera den, men kritiskt.

Vidali hävdar att efter Chrusjtjovs tal vid kongressens inledning den 14 februari ”återvände vi till hotellet och jag fick tillfälle att utbyta ett par ord med Togliatti. Han verkade mycket allvarlig och svarade med enstaviga ord. Han var uppenbart inte glad”.⁹ Vidali hävdar också att under Togliattis tal den 17 februari:

studerade jag Chrusjtjov, som var ytterst uppmärksam men inte verkade entusiastisk. Förmodligen funderade han på den kritik som hade framförts mot det italienska kommunistpartiet för just detta bidrag; Togliatti framstod uppenbart för honom som en glädjedödare, eftersom han sade detsamma som Chrusjtjov hade erbjudit oss som sitt eget bidrag till berikandet av marxismen-leninismen.¹⁰

Vidalis anteckningar om det hemliga talet är ganska förbryllande, eftersom han hävdar att han var ovetande om det vid den tiden, och det finns ingen orsak till att tro att det inte var så, med tanke på hans marginella roll vid kongressen, där han irriterade arrangörerna genom att vägra hålla det tal som alla förväntade sig av honom som ledare för en ”nationell” delegation. Den 25 februari skrev han:

Idag, i sista minuten, ställde de in den demonstration som skulle ha hållits på Röda torget. Förklaring: det var för kallt. Men det hade varit en underbar dag. Under den slutna sessionen talade Chrusjtjov under fyra timmar om Stalin. Men vi visste absolut inget om det – inte ens Togliatti.¹¹

Den 27 februari tillade Vidali: ”Den hemliga rapporten blev en chock för alla. Chrusjtjov har

⁷ Vittorio Vidali, *Diario del XX Congresso*, Milan, 1974, översatt till engelska som *Diary of the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, Westport, Connecticut och London, 1984. Den engelska utgåvan innehåller en ganska bisarr introduktion av Robert G Colodny, en amerikansk veteran från Internationella brigaderna, som senare blev professor i historia vid University of Pittsburgh.

⁸ Vidali framstår ofta som en sårad oskuld i sina dagboksanteckningar. Till exempel hävdar han att efter Trotskijs död: ”En kampanj organiserades mot mig av Diego Rivera, som nu är medlem i Mexikanska kommunistpartiet. Efter Trotskijs död skyndade sig Rivera iväg till ett flygplan efter att påstått att endast jag kunde ha varit ansvarig. Jag bemötte förtalskampanjen och krävde av polischefen att han skulle arresteras om det fanns några bevis mot mig, och sätta stopp för detta kränkande förtal om så inte var fallet. Jag vände mig också till den mexikanska motsvarigheten till allmän åklagare. Alla försäkrade de mig att jag inte hade något att göra med denna affär, men att det i Mexiko fanns – pressfrihet! I verkligheten fanns det så mycket pressfrihet att det var meningslöst att anklaga någon för ärekränkning – ett slöseri med tid och pengar.” (Vidali, op cit, sid. 39)

⁹ Ibid, sid. 21. Gian Carlo Pajettas motsägande påstående, att ”en av dem som dokumentet glädde var Togliatti”, har långt mindre värde eftersom Pajetta inte var närvarande, vilket till och med PCI:s officiella historiker, angelägna att anföra bevis som kunde ställa Togliatti i ett bättre ljus i denna fråga, tvingas erkänna – se Giovanni Gozzini och Renzo Martinelli, *Storia del Partito Comunista Italiano, Volume 7, Dall'attentato a Togliatti all' VIII Congresso*, Turin, 1998, sid. 505.

¹⁰ Vidali, op cit, sid. 41. Med hänsyn till att det låg i Togliattis intresse att ansluta sig till Chrusjtjovs allmänna ramverk, och att Togliatti, till skillnad mot Thorez, inte nämnde Stalin vid namn i sitt tal vid Tjugonde kongressen, är denna analys inte helt övertygande; det är fullt möjligt att Chrusjtjov inte var entusiastisk över talet, men av orsaker som mer hörde samman med talaren än med innehållet.

¹¹ Vidali, op cit, sid. 84.

försökt att rädda sig själv – jag tror inte att han kommer att lyckas, eftersom han själv har varit ett av Stalins kreatur, Stalins medlöpare och smickrare, i större utsträckning än andra.”¹² Vidalis redogörelse för sitt sista samtal med Togliatti vid Tjugonde kongressen verkar mer trovärdig än en del av hans övriga påståenden: ”Vid middagen kallade Togliatti på mig för att säga mig något. Han bad mig allvarligt att för tillfället inte tala om Stalin när jag återvände till Trieste. ’Och hur är det möjligt?’ ’Tala om allt annat’, svarade han.”¹³

Togliatti själv nämnde inte det hemliga talet under en tid efter sin återkomst till Italien, och han visade inte någon större önskan att ta upp frågan om Stalin. Togliattis rapport om Tjugonde kongressen till PCI:s centralkommitté den 13 mars var full av optimism beträffande Sovjetunionens styrka, den världskommunistiska rörelsen och det italienska partiet. Han framhöll de ökande möjligheterna för fredlig samexistens, de ”många vägarna till socialismen”, och den sovjetiska ekonomins styrka. Han kunde dock inte helt undvika Stalin-frågan. Han började med att påpeka: ”Frågan är allvarlig och svår.” Även om han framförde viss kritik av Stalin, liknade den balansräkning han skisserade inte ens avlägset Chrusjtjovs utvärdering. Togliatti framhöll:

Ingen av oss tror att det är möjligt att radera Stalin ur historien. Ingen av oss tror att det är möjligt att upphäva eller förstöra det han betydde i den ryska revolutionen och i den internationella rörelsen, det han representerade i den sovjetiska statens liv och öde... Stalin var och förblir en stor gestalt för hela vår rörelse... Stalin var en stor marxistisk tänkare. I sina skrifter uppnådde han ofta en djupgående enhet i analysen och klarhet i uttrycken, något inte många är kapabla till.¹⁴

Han slog vidare fast:

Kamrat Stalin spelade en stor roll, en positiv roll, under den strid som ägde rum omedelbart efter Lenins död, för att försvara Lenins arv, mot trotskisterna, högern, de borgerliga nationalisterna; under kampen för att besegra dessa riktningar och välja den rätta vägen under uppbygget av ett socialistiskt samhälle. Hade inte denna strid förts och vunnits, skulle inte Sovjetunionen ha segrat och det skulle idag kanske inte funnits en socialistisk ekonomi och socialistiskt samhälle i Sovjetunionen. Under denna kamp uppnådde Stalin prestige och auktoritet. Dessutom bidrog själva det sätt på vilket fienderna förde striden till att ge hans personlighet en särskild betydelse och att samla Lenins lärjungar runt honom.¹⁵

De flesta av talarna som tog upp Tjugonde kongressen vid centralkommittémötet rättade sig efter Togliatti och framhävde ett eller annat av de positiva teman som de sovjetiska ledarna nämnt. Den ende som avvek från det officiella manuskriptet och diskuterade ”personkulten och de återverkningar som kritiken vid Tjugonde kongressen hade fått bland kommunistiska militanter”¹⁶ var Umberto Terracini, som hade känt Togliatti sedan deras *Ordine Nuovo*-dagar 1919 och som redan tidigare hade opponerat sig mot partilinjens i andra frågor, såsom Nazi-sovjet-pakten. Terracini förefaller ha rest frågan om vad som hade hänt den ungerske kommunistledaren Béla Kun och hela ledarskapet för det polska partiet 1937 – händelser där Togliatti sedan länge hade misstänkts vara medbrottsling. Togliatti bemötte Terracinis attack i sitt avslutningstal med påståendet att ”självkritik inte hade saknats; men det var en självkritik av ett parti som uppvisar ett bokslut med framgång och som redan positivt har löst frågan om att återupprätta ett kollektivt ledarskap och intern demokrati”.¹⁷ När ett brev kom till *L’Unità*

¹² Ibid, sid. 95. Togliattis senare privata påståenden att han vid PCI:s centralkommittés möte den 20 juni 1956 hade fått se en kopia av det hemliga talet under Tjugonde kongressen och låtit Scoccimarro läsa det verkar trovärdigt; Scoccimarro var den ende av de övriga medlemmarna i den italienska delegationen som hade haft en ledande roll i partiet sedan 1920-talet, och var därför den ende som Togliatti kunde ha sett som tillräckligt lojal för att få se dokumentet. Se Gozzini och Martinelli, op cit, sid. 507 för detaljer.

¹³ Vidali, op cit, sid. 99.

¹⁴ Citerat i Blackmer, op cit, sid. 26.

¹⁵ Vidali, op cit, sid. 108.

¹⁶ *L’Unità*, 16 mars 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 34.

¹⁷ *L’Unità*, 16 mars 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 35.

från någon som kände till Terracinis referens till mordet på Kun och de polska kommunisterna, och klagade över den ”brutala nedbantningen av Terracinis tal, vilket var det viktigaste” som hölls vid centralkommitténs möte, genmålde Togliatti att ”det var nödvändigt att avkorta Terracinis tal, ty han hade mycket lite att säga”.¹⁸

Togliattis försök att tysta diskussionen hamnade snart i svårigheter. Den 17 mars fick den italienska pressen tag på en rapport som föregående dag hade publicerats i USA och som påstods avslöja kärnan i Chrusjtjovs hemliga tal. *L'Unità* svarade med en övergripande attack mot den ”borgerliga pressen” för att den förvanskade den sovjetiska verkligheten. Men trots detta höga tonläge bekräftade det italienska partiet, via Boffas rapport från Moskva som publicerades i *L'Unità* den 18 mars, att det hemliga talet verkligen hade ägt rum.¹⁹ Togliatti var långt ifrån entusiastisk över ett fritt och uppriktigt åsiktsutbyte, men det visade sig omöjligt att tysta alla diskussioner inom PCI. Det var ju ett massparti som verkade under legala villkor och var tvingat att reagera på en vida spridd offentlig debatt som satts igång av icke-kommunistiska politiker och journalister, ivriga att politiskt slå mynt av kommunisternas problem inför de kommande lokala valen. Vid ett möte med PCI:s parlamentsgrupp i slutet av mars, sade Togliatti att Tjugonde kongressen hade rätt att kritisera Stalins fel och brister, men att det var omöjligt ”att förneka eller radera Stalins storhet och det arbete han utträttat”. Han erkände dock att italienska förhållanden tvingade PCI att ”resonera och argumentera fullt ut” på ett sätt som de sovjetiska ledarna inte behövde göra.²⁰ Under de diskussioner som följde på Togliattis inledande kommentarer var det återigen Terracini som på allvar ville ta tag i kärnfrågorna. Han hävdade nödvändigheten av att utveckla och modifiera parollen om den italienska vägen till socialismen hellre än bara mekaniskt upprepa den, och tryckte också på nödvändigheten av att utrota ”byråkratism och dogmatism” inom PCI, speciellt på kulturens område. Återigen försökte *L'Unità* summariskt censurera veteranens kritik mot den officiella linjen²¹, och PCI:s månadstidskrift *Rinascita* tvingades tillbakavisa de ”skandalösa spekulationerna” i den icke-kommunistiska pressen om att Terracini utmanade Togliatti om ledarskapet.²²

Under PCI:s Nationella rådsmöte den 3 april visade Togliatti fortsatt tveksamhet inför att ta tag i frågan om Stalin och Tjugonde kongressen. Samlingen var utformad i syfte att stärka partiets enhet inför de kommande lokala valen och sätta fokus på standardfrågorna inom den italienska inhemska politiken, vilket dominerade generalsekreterarens 53-sidiga rapport. För delegaterna framstod emellertid förhandlingarna som allt löjligare och de sände ständigt noter till ordföranden: ”Vi vill höra om Stalin” och ”När kommer ni besluta att berätta för oss om Stalin?”²³ Giorgio Amendola och Gian Carlo Pajetta gav uttryck för denna underström av missnöje och höll tal som ventilerade en del av deras egen irritation över Togliattis försiktighet. Särskilt Amendola ”gav en passionerad plädering för behovet av att bryta med det utländska förmyndariet och djärvt dra ut på den italienska vägen till socialism”.²⁴ Togliatti förefaller ha blivit förvarnad av Amendola om duons intention att ta itu med dessa plågsamma ämnen, men gav dem tillstånd att fortsätta.²⁵ Togliatti bemötte dem sedan i sitt avslutningstal. Först anmärkte han sarkastiskt, att ”när en rapport ska ges på temat om att uppnå vänstermajoritet i staden och i provinsråden, är det svårt för talaren att till exempel tala om bröllopet

¹⁸ Blackmer, op cit, sid. 35; Bocca, op cit, sid. 606.

¹⁹ Blackmer, op cit, sid. 35.

²⁰ *L'Unità*, 23 mars 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 38.

²¹ *L'Unità*, 29 mars 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 38. Blackmer påpekar att det faktum att *L'Unità* lät det gå en vecka innan man publicerade den tredje och sista notisen om parlamentarikernas möte och placerad denna sena rapport på tredje sidan istället för på första, där de tidigare notiserna funnits, antyder att det fanns ett visst motstånd mot att ge Terracini någon publicitet överhuvudtaget.

²² ”Politica italiana”, *Rinascita*, Volym 8, nr 4 (april 1956), sid. 259, citerat i Blackmer, op cit, sid. 39.

²³ Bocca, op cit, sid. 607.

²⁴ Blackmer, op cit, sid. 40. Blackmer ger ett sammandrag av en rapport i *L'Unità* den 6 april 1956.

²⁵ Bocca, sid. 606-07; Aldo Agosti, *Palmiro Togliatti*, Turin, 1996, sid. 438.

mellan prinsen av Monaco och skådespelerskan Grace Kelly²⁶, sedan avslutade han med några anmärkningar om Stalin – ”en man som erövrade en plats för sig själv i historien”²⁷ – med avsikten att uppbåda applåder från den hårda linjens män i publiken. Pajetta hävdade senare att han och Amendola, som båda satt i podiet, demonstrativt avstod från att applådera.²⁸

Efter dessa incidenter under det Nationella råds-mötet, lyckades Togliatti under valkampanjen undvika direkta referenser till personkulten. Den kommunistiska pressen täckte sina framsidor med sovjetiska artiklar och kinesiska *Folkets Dagblads* artikel ”Om de historiska erfarenheterna av proletariats diktatur”. Lokalvalens resultat blev ingen triumf för PCI, men inte heller den total katastrof som många medlemmar hade befarat. PCI:s röstandel sjönk med 0,9 procent jämfört med de allmänna valen 1953. Partiet förlorade röster i Turin, Milano och Genua och i hela södern, men vann en del i Rom.²⁹

Togliatti upprätthöll total tystnad om det hemliga talet i *L'Unità* under en vecka efter publiceringen i *New York Times* den 4 juni. Den 5 juni nöjde sig *L'Unità* med ”en not på framsidan i tre stycken där man meddelade att USA:s State Departement påstått att man fått en talet från en hemlig källa och inte kunde garantera dess äkthet; vad man visste hade rapporten inte offentliggjorts i Sovjetunionen, även om dess innehåll hade diskuterats vid partimöten”.³⁰ Även den kontroversiella ”Intervjun med *Nuovi Argomenti*”, som Donald Sassoon och andra Togliatti-försvare ser som så central för PCI-ledarens ståndpunkt 1956, är ett betydligt mer tvivelaktigt dokument än vad Sassoon erkänner. Det var en intervju – mer precist, ett skrivet svar på förberedda frågor – som gavs i mitten av juni, sedan det hemliga talet blivit allmänt känt och efter att PSI-ledaren Nenni hade skrivit några långt mer inträngande och antistalinistiska artiklar om Sovjetunionen. Det är sant att den gick längre än Chrusjtjov både i att diskutera ”degenerationen” i Sovjet-systemet som helhet, och inte bara ”personkulten”, och i dess uttalade förespråkande av ”polycentrism” inom den internationella kommunistiska rörelsen³¹, men dess kvalitet som en historisk och teoretisk analys av Sovjetunionen är inte den högsta, och vissa sektorer stinker av obearbetad stalinism. ”Stalin begick inte bara misstag, han gjorde också många bra saker”, påpekade Togliatti och betonade ”det märkliga men förståeliga misstaget som, enligt min mening, gjordes vid Tjugonde kongressen genom att man höll tyst om Stalins meriter”, vilka verkar ha innefattat icke-angreppspakten med Tyskland 1939. Avsnitten om förföljelserna är så magstarka att de förtjänar att direkt citeras, och de kan omöjligt understödja någon uppfattning om en obruten icke-stalinistisk (ännu mindre anti-stalinistisk) kontinuitet i PCI:s tankegods, från Gramsci på 1920-talet till Berlinguer på 1970-talet:

Det fanns inget som kunde få de kommunistiska ledarna att tvivla på domarna, speciellt då de visste att ledarna för de gamla oppositionsgrupperna (trotskister och högerfolk), när de väl en gång diskrediterats politiskt och inför folkets massor, inte drog sig för att fortsätta kampen med terroristiska metoder. Och detta skedde också utanför Sovjetunionen (i Paris 1934 dödades en av våra finaste och mest militanta kamrater, Camillo Montanari från Reggio Emilia, kallblodigt av en trotskist). Liknande saker hände på andra platser.

²⁶ Agosti, op cit, sid. 438-39.

²⁷ Gozzini och Martinelli, op cit, sid. 519.

²⁸ Agosti, op cit, sid. 439, citerar Pajettas *Le crisi che ho vissuto: Budapest, Praga, Varsavia*, Rom 1982, sid. 61-62, vilken skrevs långt efter Togliattis död under mycket annorlunda förhållanden, så anekdoten kan mycket väl mer spegla vad de önskat göra än vad de verkligen gjorde.

²⁹ Gozzini och Martinelli, op cit, sid. 527.

³⁰ Blackmer, op cit, sid. 41.

³¹ Idén om olika vägar till socialismen hade öppet framförts av Chrusjtjov vid Tjugonde kongressen, så det kan inte brännmärkas som speciellt rebelliskt av Togliatti, även om han drog idén till dess yttersta. Uppenbart är ”degeneration” en annan sak – själva ordet ekar av trotskism i öronen på det sovjetiska ledarskapet, och deras svar den 30 juni var förutsägbart. Chrusjtjovs brev den 30 juni till Togliatti och PCI:s centralkommitté refererade till ”byråkratisk degenerering” och betonade att ”denna tes har alltid aktivt exploaterats av vårt partis fiender”, medan Ponomarjov sade till en av Pajetta ledd italiensk delegation: ”För oss är degeneration en trotskistisk formulering”. För detaljer se Gozzini och Martinelli, op cit, sid. 547-48.

Om någon förhastat hade trott att han ändrat åsikt i ljuset av erfarenheterna under de mellanliggande 20 åren, tillade Togliatti att han fortfarande trodde på ”försöken från opponenter att konspirera mot regimen och utföra terroristaktioner”, även om Stalin kunde klandras för att ha använt illegala åtgärder mot dem.³²

Omedelbart efter intervjun med *Nuovi Argomenti* fortsatte Togliatti att utveckla sina idéer om polycentrism, som sattes i centrum i hans tal den 24 juni inför PCI:s centralkommitté. Han framhöll:

Erfarenheten från uppbygget av ett socialistiskt samhälle i Sovjetunionen kan inte ge vägledning för att lösa alla de frågor som idag kan uppstå för oss och för kommunister i andra länder, oavsett om de har makten eller inte, och för alla arbetarklassens och folkets avantgarde-partier. Följaktligen skapas centra som står för olika inriktningar och utvecklingar. Det uppstår det som jag i intervjun ni läst kallade för ett polycentriskt system, vilket svarar mot den nya situationen, mot förändringar i själva arbetarrörelsens struktur, och detta system svarar också mot nya sorters relationer mellan de kommunistiska partierna själva. Den lösning som idag förmodligen bäst motsvarar denna nya situation kan vara den med fullständig autonomi för de enskilda rörelserna och kommunistpartierna, och med bilaterala relationer mellan dem så att det upprättas ömsesidig förståelse och tillit mellan dem, villkor som är nödvändiga för samarbete och för att skapa enhet i den kommunistiska rörelsen och hela den progressiva rörelsen inom arbetarklassen.³³

Togliatti försökte helt klart dra fördel av den nya sovjetiska linjen gentemot Jugoslavien, en linje som han tidigare visat mycket lite entusiasm för. Det italienska partiet hade under två år inte gjort något för att följa Sovjetunionens närmande till Tito i juni 1954, utan hållit den gamla striden levande genom att undlåta att sätta stopp för den nominellt autonoma Vittorio Vidalis pro-Stalin, anti-Tito och anti-jugoslaviska linje i Trieste. Sent i maj 1956 hade Togliatti plötsligt anlänt till Belgrad för att framföra sina ursäkter till Tito. Den 5 juni skrev Pajetta en ledare i *L'Unità* som visade hur Togliatti nu skulle välja att tolka det sovjetisk-jugoslaviska närmandet:

Sovjets politik gentemot Jugoslavien idag har ett värde som utan tvekan överstiger erkännandet att tidigare bedömningar och politiskt agerande varit felaktiga. Den nuvarande politiken är en speciell aspekt av en bredare vision om relationerna mellan arbetarpartier och socialistiska stater. Den är grundad på en medvetenhet om det socialistiska lägrets styrka och ett erkännande av mognaden hos de partier som står på höjden av revolutionär verksamhet. Den är den praktiska konsekvensen av den teoretiska formuleringen om nationella vägar till socialismen och av den ideologiska förståelsen av de historiska särigheterna som utmärker olika länders demokratiska utveckling...³⁴

Togliatti måste ha förstått att det sovjetiska ledarskapet ville se de sovjetisk-jugoslaviska relationerna som ett specialfall och inte som en modell för bilaterala relationer med andra kommunistpartier. Han måste ha insett att Sovjets politik befann sig stadd i omvandling, och att han skulle kunna pressa Chrusjtjov längre i den riktning som den sovjetisk-jugoslaviska deklARATIONEN i juni 1956 och Chrusjtjovs offentliga tal vid Tjugonde kongressen i februari 1956 pekade. SUKP uttryckte inte något offentligt missnöje med Togliattis polycentrism under 1956; det var inte förrän han 1960 återupptog termen som hans idé utsattes för utbredd kritik inom den internationella kommunistiska rörelsen, förmodligen på Moskvas tillskyndan. 1956 var det bara Mao Zedong som kritiserade Togliatti, även om det skedde i ett privat samtal med ledaren för PCI-delegationen vid det kinesiska kommunistpartiets kongress i september 1956. Detta var ganska överraskande med tanke på senare händelser. Mao sade:

Jag kan inte se att någon av oss har rätt att tillföra ens den minsta kritiska not som, även om bara ytligt, skulle kunna påverka enheten inom det socialistiska lägret, eller antyda att vi inte erkänner Sovjetunionen som centrum och vägvisare för hela den revolutionära rörelsen. Inga speciella förhållanden, i det ena eller andra landet, kan på något sätt rättfärdiga en position som står i motsätt-

³² Palmiro Togliatti, *On Gramsci, And Other Writings*, London, 1979, sid. 115-42, speciellt sid. 115, 128, 137.

³³ Togliattis tal citerat i Blackmer, op cit, sid. 61.

³⁴ *L'Unità*, 5 juni 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 63.

ning till Sovjetunionens. Jag är fullständigt emot Togliattis förslag om att skapa flera organisationscentra för kommunistpartier och länder. Det kan inte finnas någon polycentrism som inte bryter enigheten inom arbetarrörelsen. Det enda centrumet måste vara Moskva, dvs. SUKP, eftersom det är Oktoberrevolutionens parti, det parti som först upprättade socialism och som är den enda vägvisaren och enda attraktionscentrumet för alla kommunister.³⁵

Togliattis ”liberala” fas, som mer handlade om att skapa större självständighet för det italienska partiet än något sammanhängande program för avstalinisering, skulle bli ganska kortlivad. Den 28 juni förändrade resningen i den polska industristaden Poznan parametrarna för Togliatti såväl som för Chrusjtjov. Resningen framkallade ett flertal åsikter inom det italienska partiet. Den dominerande åsikten var att *agents provocateurs*, troligen i förbund med utländska agenter, hade utnyttjat legitima klagomål för att egga hederliga arbetare till våldsamheter.

Sansone, *L'Unità*s Warszawa-korrespondent, presenterade emellertid händelserna något annorlunda. Han sympatiserade med arbetarna och skyllde krisen på dålig ekonomisk planering och den polska kommunistregeringens allmänna oerfarenhet. Och när han använde begreppet provokation, tolkade han det som att det gällde nyligen rekryterade och oroliga element bland arbetarna själva, hellre än utländska agenter.³⁶ Om Sansones redogörelse spädde på eventuella existerande tvivel bland italienska kommunister om utvecklingen i Östblocket, så fick en deklaration av CGIL:s kommunistiske generalsekreterare (och president för den fackliga världsfederationen), Giuseppe Di Vittorio, följande dag en mycket mer dramatisk effekt.³⁷ Di Vittorio ifrågasatte inte närvaron av utländska *agent provocateurs* och anklagade dem för den väpnade attacken mot offentliga byggnader, men han framhöll att de lätt kunde ha isolerats om det inte funnits ett djupt missnöje bland arbetarna. Han anklagade de polska ledarna; de hade antingen varit okunniga om missnöjet eller misslyckats med att lindra det. Man kunde inte förvänta sig att arbetarna skulle göra obegränsade uppoffringar; även i ett socialistiskt samhälle har fackföreningarna ”uppgiften att energiskt försvara arbetarnas rättvisa krav, i förhållande till vad det socialistiska samhällets allmänna utveckling kräver”.³⁸

Partiets ledarskap kunde knappast ha glatts åt denna upproriskhet från deras främsta fackliga företrädare³⁹, men de var tvungna att publicera Di Vittorios deklaration för att bevara enheten i CGIL, med dess socialistiska minoritet. Di Vittorio kunde ha påpekat att CGIL inte skulle ha kunnat acceptera kommunistpartiets linje att stödja ett våldsamt undertryckande av arbetardemonstrationer i ett kommunistiskt land, utan att bland de italienska arbetarna permanent ha blivit stämplat som enbart ett verktyg för PCI. Den italienska fackföreningsrörelsen hade redan fått utstå en splittring i tre delar i slutet av 1940-talet, med skapandet av det katolska CISL och det socialdemokratiska/republikanska UIL. PCI hade inte råd med någon ytterligare

³⁵ Mao-citat taget från XXX ”Mao dalla parte di Krushciov. Intervista di Davide Lajolo”, *L'Europeo*, 18 augusti 1963, sid. 27, citerat i Blackmer, op cit, sid. 67.

³⁶ Denna redogörelse är baserad på ett sammandrag från *L'Unità*, 1 juli 1956, av Blackmer, op cit, sid. 69.

³⁷ Giuseppe Di Vittorio (1892-1957) var, till skillnad mot det i huvudsak intellektuella ledarskapet i PCI, en självlärd lantarbetare som gått mindre än två år i skolan. Han var syndikalist i sin ungdom och hade en ledande roll i lantarbetarrörelsen i den sydliga regionen Apulien från 1910. Han stödde Italien under Första världskriget, lät sig väljas som PSI-deputerad i maj 1921 i hopp om att bli frisläppt ur fängelset, där han hamnat på politiska grunder. Han höll bara ett tal i parlamentet och återvände till sin anti-parlamentarism under hösten 1922. Efter Mussolinis maktövertagande närmade han sig kommunisterna, vilka uppmanade honom att gå med i PSI i september 1923 (han var faktiskt inte medlem trots att han representerade partiet i parlamentet). I februari 1924 uteslöts han för att han stödde Kommunistiska internationalen och blev i augusti 1924 officiellt medlem i PCd'I. Han lämnade Italien i december 1926 för att bosätta sig i Frankrike respektive Moskva. Han blev ett störande element för partiapparaten, delvis som ett resultat av dess fackföreningsaktivisters opposition mot Tredje period-politiken. Han ledde det hemliga CGL-fackförbundet, opponerade sig mot Molotov-Ribbentrop-pakten, arresterades i Frankrike i februari 1941, hölls i intern exil i Italien och befriades i augusti 1943. Han ledde CGIL från dess grundande 1944 till sin död 1957.

³⁸ Di Vittorios artikel i *L'Unità*, 2 juli 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 69.

³⁹ Di Vittorio hade varit syndikalist i sin ungdom, och detta var inte första gången som han hade en annan åsikt än partiledningen.

splittring som drev in dess fackliga medlemmar i ett ghetto. Även om Di Vittorio var klart beredd att utnyttja dessa cyniska och instrumentella argument mot Togliatti, skulle hans reaktion på händelserna i Budapest, vilka kommer att behandlas senare i denna artikel, komma att tyda på en uppriktig sympati med de polska arbetarna.

SUKP:s reaktion på Poznan-händelserna blev hård och obeveklig. Den 30 juni antog Sovjets centralkommitté en resolution ”Om övervinnandet av personkulten och dess följder”, vilken var ett svar på kritik och krav på klargöranden från diverse kommunister och socialistpartier efter publiceringen av det hemliga talet. Då revolten i Poznan skedde under centralkommitténs möte lade man till några meningar i slutet av resolutionen. Dessa hänvisade förutsägbart till ”nya ränker av imperialistiska agenter”. De föregående styckena var riktade till utländska kommunister som bett om en fullständigare förklaring till Stalins missgrepp. Dokumentet sade:

Men att på grund av personkultens tidigare förekomst dra slutsatser om några ändringar i Sovjetunionens samhällsskick eller att söka källan till denna kult i det sovjetiska samhällsskickets natur vore ett grovt fel. Såväl det ena som det andra är helt oriktigt, ty det överensstämmer inte med verkligheten, det strider mot fakta.

Inte heller begränsade sig ryssarna till en antydd kritik av Togliattis *Nuovi Argomenti*-teser. Efter att ha lovordat de kinesiska, franska och amerikanska partierna, siktade de explicit in sig på Togliattis ”utförliga och intressanta” intervju, vilken, även om den innehöll ”många mycket viktiga och korrekta slutledningar”, dessvärre var oriktig på vissa punkter: ”Man kan bl. a. inte instämma med att kamrat Togliatti ställt frågan om inte sovjetsamhället råkat uppvisa ’vissa former av urartning’. För en sådan frågeställning saknas all grund.”⁴⁰

Efter att Togliatti hade mästrats, svarade denne så fort han kunde med ett kort uttalande som publicerades i den kommunistkontrollerade tidningen *Paese Sera* på eftermiddagen den 3 juli, en dag efter att resolutionen publicerats i *Pravda*. Uttalandet var varken den underdåniga kapitulation som han skulle ha framfört om Stalin fortfarande varit i livet, eller den heroiskt försvarande gest som en del av hans försvarare anser det vara. Han inledde försiktigt med att hävda att han inte hade läst resolutionens hela text, ett rimligt påstående under rådande förhållanden, men med kännedom om Togliattis extraordinära lingvistiska skicklighet och snabba reaktion i trängda lägen var det förmodligen en lögn. Han påstod att ”dokumentet ger ett bidrag av yttersta vikt”, och uttryckte ”oreserverat bifall” till i de åtgärder som redan vidtagits för att begränsa konsekvenserna av personkulten. Resten av uttalandet hölls i ett tonläge som han aldrig skulle ha vågat hålla före mars 1953:

Vad gäller min inställning i min välbekanta intervju, kanske det bästa nu är att noggrant läsa vad jag skrivit. Enligt min mening, och det har jag öppet sagt, var den linje som de sovjetiska kamraterna följde i uppbygget av ett kommunistiskt samhälle utan tvekan korrekt; men inom ramarna för detta konstaterande, kan det finnas olika meningar om värdet och betydelsen av de misstag som begicks under Stalins ledarskap, åsidosättandet av lagar, inskränkningarna av demokratin, och så vidare, för den ekonomiska och politiska utvecklingen i Sovjetunionen. Jag upprepar att sådana skilda meningar är möjliga, och en uppriktig diskussion i frågorna kan bara vara till nytta för vår rörelses utveckling, eftersom det motsvarar en högre grad av mognad och ömsesidig förståelse och förtroende.⁴¹

När man läser detta, skulle denna betoning av ”skilda meningar” och ”uppriktiga diskussioner” kunna antyda att Togliatti var på kollisionskurs med SUKP. Men han hade hittat en

⁴⁰ *Pravda*, 2 juli 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 71. Officiell engelskspråkig version, *On Overcoming the Cult of the Individual and its Consequences*, Soviet News Booklet, nr 30, London, 1956 [svensk översättning, [Om övervinnandet av personkulten och dess följder](#), publicerades i SKP:s tidning *Den nya tiden* nr 28 – finns på marxistarkivet.] Chrusjtjovs personliga brev till Togliatti och PCI:s centralkommitté som skrevs samma dag var, som visats ovan, ännu tydligare än den publicerade resolutionen.

⁴¹ *L'Unità*, 4 juli 1956, återgivning av originalet i *Paese Sera*, 3 juli 1956, och citerat i Blackmer, op cit, sid. 72.

annan väg för att demonstrera sin lojalitet, en som inte krävde att han offentligt gav avkall på sitt krav om att vara åtminstone en lika stor teoretiker som Chrusjtjov. Den 3 juli skrev han ett av de mest vämjeliga stalinistiska stycken som kommit ur hans penna, ledaren ”Fiendens närvaro” i *L’Unità*. Den är värd att citeras till nytta för dem som försöker underblåsa myten om en ”liberal” eller ”eurokommunistisk” Togliatti:

Fienden finns. Han är stark, han är aktiv, och han saknar medlidande. Han är fortfarande mäktig utanför vårt läger och saknar inte styrka och inflytelsepunkter även inom vårt läger. Ve oss om vi glömmer detta. Händelserna i Poznan påminner oss om det, och påminner oss speciellt starkt. Det är inte med gevär och kulsprutor som problemen inom arbetslivet... ställs och löses i ett samhälle som inte har några kapitalister kvar för att utsuga mänskligt arbete. Men hur många gevär och kulsprutor kan tas i bruk genom att spendera 125 miljoner dollar per år? Sådan är den budget som den amerikanska regeringen avsätter för att underblåsa våldsamheter och provokationer i länder som inte längre är kapitalistiska.

Fienden är således närvarande. Han var närvarande i Poznan, på ett sätt som blir allt tydligare. Men han är närvarande på andra platser också. Han försöker få oss att avvika från vår väg, utså förvirring och defaitism, beljuga verkligheten, förhindra socialismen från att avancera med de medel han har, och hindra kommunister att vara den främsta drivkraften inom dagens stora rörelse för människans frigörelse från alla slags slaveriets bojor.⁴²

Pravda återgav ledaren följande dag, vilket visar att Moskva förstått Togliattis lojalitetsgest. Sovjets bannlysning av Togliatti upphörde definitivt den 16 juli då en artikel i *Pravda*, som gick till attack mot imperialismens påstådda ansträngningar för att splittra den kommunistiska rörelsen, gjorde en uppskattande hänvisning till Togliatti genom att citera hans stöd för Sovjets åtgärder för att komma över personkultens följder.

Togliattis återgång till en hårdför linje mot Polen återspeglades i hans beteende på hemmaplan. Tidigare i juni hade Togliatti inte sett ”något farligt eller skandalöst” i de starkt kritiska anmärkningar som gjordes under en sammankomst av kommunistiska intellektuella i Rom⁴³, men efter Poznan började han snabbt inskränka diskussionsfriheten. Det mest uppenbara exemplet på denna repressiva reaktion var det som blev känt som fallet Onofri. Vid centralkommitténs möte i juni 1956 hade Fabrizio Onofri talat om Togliattis tolkning av personkulten. Han hade speciellt koncentrerat sig på frågan om huruvida PCI:s inhemska aktiviteter hade påverkats på något märkbart sätt av partiets automatiska identifiering med Sovjets intressen, speciellt såsom de pådyvlades av Komintern efter 1947. Missnöjd med det han såg som en politiskt motiverad tidsbegränsning mot honom vid mötet, och det han betecknade som *L’Unità*s ”förvanskning” av de påpekande han gjort, beslöt Onofri att förbereda en artikel till PCI:s månadsmagasin *Rinascita*, där han skulle utveckla sina kätterska idéer mer utförligt. Artikeln, som var starkt kritisk till PCI:s politik efter 1947, publicerades i augusti (men i det som nominellt var juli-numret) under en missvisande rubrik som valts av Togliatti, tidskriftens redaktör: ”En otillbörlig attack mot Italienska kommunistpartiets politik”. Artikeln åtföljdes av ett genmäle skrivet av Togliatti själv. Togliattis motiv för att publicera Onofris artikel handlade inte om någon slags ”liberal” eller ”frihetlig” uppslutning kring diskussionsfrihet, utan om att han trodde att det var en bra taktik, förmodligen både i termer av att behaga SUKP och i termer av att stärka enigheten inom ett splittrat och desorienterat PCI-ledarskap. Enligt Onofri började Togliatti, när han attackerade honom i partihögkvarteret efter att ha läst manuskriptet, att anklaga honom för fraktionism och förtäckt hota honom med uteslutning, innan han fortsatte med att säga att om Onofri insisterade skulle han publicera artikeln för att

du vill ha en politisk strid med ”vänstern”, men på det här sättet låter du mig vinna tillbaka dem alla och samla dem kring partiets centrum, och återskapa den enhet som Tjugonde kongressen, på

⁴² *L’Unità*, 3 juli 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 73.

⁴³ Palmiro Togliatti, ”La via Italiano al socialismo”, i *Problemi del movimento operaio internazionale, 1956-1961*, Rom 1962, citarat i Blackmer, op cit, sid. 74.

grund av det sätt på vilket dess resultat blev känt, allvarligt har komprometerat.⁴⁴

Togliattis taktik mot Onofri hade kanske fått traditionalister som var oroade av hans ”polycentrism” att åter stödja honom, men den fjärrmade också ett stort antal PCI-intellektuella som delade en del av Onofris åsikter om partilinjens efter 1947 och som var ännu mer oroade av att man åter börjat tillämpa stalinistiska metoder som på förhand stoppade interna diskussioner. Protestbrev strömmade in till *Rinascitas* kontor, inklusive ett som sammanstälts efter ett långt möte med PCI-medlemmar vid Roms universitet. Man tog inte ställning till Onofris åsikter, men försvarade varje partimedlems rätt att uttrycka sina åsikter i så grundläggande frågor, och att slippa bli stämplad som förrädare även om de var felaktiga. Missnöjet bland de intellektuella i Rom ökade under september. Ett stormöte för universitetets kommunister, med *L'Unità*s redaktör Pietro Ingrao som ordförande, resulterade i ett dödläge. De oliktankande intellektuella ville inte mildra sin kritik trots Ingraos försök att framställa Togliatti som en i grunden uttalad förespråkare för förnyelse som råkat bli ställd inför en extremt delikat internationell situation, medan de närvarande partiledarna inte gav efter en tum i sin vägran att publicera de intellektuellas kritiska brev.⁴⁵ Som vi ska se, skulle till slut händelserna i Ungern i oktober-november 1956 ställa dessa intellektuella inför ett tydligt val, att lämna partiet eller underkasta sig partilinjens, även om det skedde med tvekan och utan övertygelse.

Trots Togliattis hårdnackat stalinistiska artikel, ”Fiendens närvaro”, blev *L'Unità*s linje för de följande händelserna i Polen under sommaren och tidiga hösten mer otydlig. Den polska centralkommitténs dramatiska möte, som avbröts av sovjetledarnas plötsliga och oinbjudna ankomst som verkade förebåda Sovjets intervention mot Gomulka, rapporterades inte i tidningen förrän ryssarna hade återvänt till Moskva och den italienska borgerliga pressen hade uppmärksammat Sovjets påtryckningar mot polackerna. I de senfärdiga rapporterna i *L'Unità* omnämndes för första gången *Pravdas* attack mot de ”anti-socialistiska” och ”nationalistiska” attityderna i den polska pressen.⁴⁶ Den polska krisen förnyade det spända förhållandet mellan en del PCI-intellektuella och partibyråkratin. Enligt en studentledare, som senare lämnade partiet, talade PCI-företrädare ”ogillande om de polska arbetarnas rörelse, medan det i andra delar av partiet fanns stor entusiasm. Gomulkas ord lästes där som ett exempel på att man även i Italien måste bryta med det förgångna och söka en ny väg”.⁴⁷ Togliatti besvarade privat kritiken mot PCI:s brist på solidaritet med polackerna med att uttrycka sin brist på entusiasm för det polska experimentet och för Gomulka som person.⁴⁸ Trots Togliattis brist på entusiasm för den polske ledaren, publicerade *L'Unità* utdrag ur Gomulkas tal inför polska centralkommittén, vilket stod i direkt motsats till Togliattis inställning till Poznan:

Poznans arbetare protesterade inte mot folkmakten, mot socialismen, när de gick ut på gatorna; de protesterade mot det onda som är utbrett i vårt sociala system och som också drabbade dem smärtsamt, mot förvrängningen av de grundläggande principerna för socialismen, vilken är deras idé. Det skulle vara stor politisk naivitet att försöka presentera tragedin i Poznan som ett verk av imperialistiska agenter och provokatörer.⁴⁹

Denna publicering av Gomulkas deklARATION kan ha framstått som att man på ett försynt sätt återgått till den tidigare PCI-linjen och ett försiktigt stöd till polackerna i deras konflikt med ryssarna. Men vad än Ingrao, tidningens redaktör, må ha önskat antyda, så hade Togliatti inga sådana intentioner. Samma dag som artikeln dök upp i *L'Unità*, uttryckte Togliatti sin oro för

⁴⁴ Fabrizio Onofri, *Classe operaia e partito*, Bari, 1957, sid.112-13, citerat i Blackmer, op cit, sid.76.

⁴⁵ Blackmer, op cit, sid. 77-78.

⁴⁶ *L'Unità*, 21 oktober 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 80.

⁴⁷ Giuliana D'Amelio, ”La lotta politica del 1956 fra gli universitari e gli intellettuali di Roma”, *Passato e presente*, nr 13 (januari-februari 1960), sid. 1719, citerat i Blackmer, op cit, sid. 80.

⁴⁸ Domenico Settembrini, ”La polemica a Pesaro sui fatti di Ungheria e l'opinione di Togliatti sull'intervento sovietico”, *Passato e presente*, nr 13 (januari-februari 1960), sid. 1745. Settembrini, som var närvarande vid nämnda möte, lämnade därefter PCI.

⁴⁹ *L'Unità*, 22 oktober 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 81.

den polska ”revisionismen” och avvisade fullständigt kravet från en ”upprörd grupp” partimedlemmar i Rom om ett officiellt ställningstagande från PCI till stöd för polackerna.⁵⁰ Trots sin irritation över polackerna kunde Togliatti inte helt gå emot Gomulka utan att fullständigt motsäga det som han själv hade framfört i *Nuovi Argomenti*-intervjun. Gomulka verkade kämpa för att, mot Sovjets önskan, i praktiken tillämpa just den lärdom som Togliatti dragit från Tjugonde kongressen och avstaliniseringen. Att angripa Gomulkas krav på självständighet från Sovjetunionen, ekonomiska reformer och politisk liberalisering, skulle ha lett till en förlust av trovärdighet för Togliatti, som den självutnämnde försvararen av en demokratisk och självständig väg till socialismen, både bland PCI-sympatisörer och bland förnyarna inom PCI:s egna led.

Den fredliga upplösningen av den polsk-sovjetiska krisen, sent den 22 oktober, gjorde det möjligt för PCI att undkomma sitt dilemma. PCI uppträdde offentligt med nervös optimism och hoppades att allt skulle ordna sig till det bästa. Ingraos ledare den 23 oktober försökte lugna PCI-militanterna med att de polska händelserna inte representerade en seger för reaktionen; det handlade bara om en fråga om metod och timing för det socialistiska uppbygget, en process som måste genomföras under frihetens och rättvisans banér. De italienska ledarna var medvetna om osäkerheten i situationen och försökte skydda sina ryggar mot en framtida förändring av SUKP:s linje genom att varna för att ”fienden manövrerar” för att kunna utnyttja problemen, och att man inte har råd att utesluta möjligheten av att de nya polska ledarna begår misstag.⁵¹

De långt mer dramatiska händelserna i Ungern drog strax bort uppmärksamheten från Warszawa. Våldsamheterna som utbröt i Budapest, vilka bara kunde kontrolleras med sovjetiska trupper, behandlades till en början av PCI på ungefär samma sätt som händelserna i Poznan. Man hävdade att en ”kontrarevolutionär kupp” hade satts igång av beväpnade rebeller som försökte störta regimen, vilken kämpade för att korrigera de allvarliga fel som tidigare begåtts. PCI var ”mycket oroat” över att den ungerska regeringens svaghet skulle tvinga den till att förlita sig på sovjetiskt militärt bistånd, men alternativet hade helt klart varit en fascistisk restauration. I ett tydligt försök att skilja den ungerska situationen från den polska, sade man att det skulle finnas nog med tid i morgon för att tala om metod och tempo för det socialistiska uppbygget; dagens uppgift var att försvara själva revolutionen: ”Det är nödvändigt att välja: antingen är man för försvaret av den socialistiska revolutionen eller för den vita kontrarevolutionen, det gamla fascistiska och reaktionära Ungern... Ett tredje läger existerar inte.”⁵²

Den väldiga sympativåg för ungrarna som svepte över Italien fick PCI att gradvis modifiera sin offentliga inställning. Under de följande dagarna förändrade partiet gradvis linjen till att erkänna upprorets folkliga karaktär och inte lägga det huvudsakliga ansvaret för tragedin på fascistiska reaktionärer, utan på den tidigare ungerska Rákosi-regimen, vars kriminella misstag och obegripliga ovillighet att införa de reformer som Tjugonde kongressen gjort nödvändiga, vilket ledde till en total auktoritetsförlust som tillät situationen att urarta. Den 30 oktober, i ett offentligt uttalande riktat till ett italienskt auditorium, var Togliatti mogen att erkänna att bruket av sovjetiska trupper hade ”komplikerat saker och ting” och ”borde och kanske kunde ha undvikits”, men han fortsatte antyda att ansvaret för denna trista nödvändighet låg hos de ungerska ledarna, inte hos SUKP. Han påpekade att det när allt kommer omkring var Sovjetunionen som modigt hade insisterat på det akuta behovet av reformer i alla socialistiska länder. Tidigare misstag skulle öppet erkännas och korrigeras, men ingen kommunist kunde tillåta sig att korsa linjen mellan sund kritik och ”förhastade och groteska uppfattningar enligt vilka folket och socialistiska regimer blev något som liknade fascism och Sovjetunionen något som liknade en imperialistisk stat”. Ställda inför sådana svåra situatio-

⁵⁰ Citat från D'Amelio, ”La lotta politica...”, *Passato e presente*, nr 13, sid. 1720, cit. i Blackmer, op cit, sid. 81.

⁵¹ *L'Unità*, 23 oktober 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 82.

⁵² *L'Unità*, 25 oktober 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 82.

ner, varnade han, måste kommunister hålla fast vid ett klassperspektiv och inte hemfalla åt ensidiga och sentimentala känslor.⁵³

Blackmer menade att Togliatti var relativt liberal i sin reaktion på de ungerska händelserna och beskrev den t.o.m. som en ”avvikelse”. Han framhöll att det ”franska partiet, som kontrast, vägrade att göra några eftergifter och ståndaktigt höll fast vid den sovjetiska versionen av händelserna”.⁵⁴ Blackmer hävdade att ”man kan inte, som de flesta icke-kommunistiska italienska redogörelserna, hävda att Togliatti okritiskt följde den sovjetiska linjen under dessa spänningsfyllda dagar”.⁵⁵ Innan vi går in på vilka eftergifter Togliatti kan ha tvingats göra när han talade inför ett italienskt auditorium, är det viktigt att peka på djupet i Togliattis dubbelhet, att jämföra de offentliga uttalandena med hans privata, speciellt gäller detta det kodade telegram som den 30 oktober avsändes via den sovjetiska ambassaden till SUKP-ledarna.⁵⁶

Brev till sekretariat i Sovjetunionens Kommunistpartis centralkommitté, den 30 oktober 1956

Händelserna i Ungern har skapat en svår situation inom den italienska arbetarrörelsen, och också inom vårt parti.

Nennis kyliga förhållande till oss, vilket tack vare våra initiativ visade tecken på förbättring, har nu plötsligt förvärrats. Nennis inställning till händelserna i Ungern är identisk med socialdemokraternas. Två motsatta och felaktiga positioner har uppstått inom vårt parti. I den ena ytterligheten finns de som hävdar att hela ansvaret för det som hänt i Ungern beror på att man givit upp de stalinistiska metoderna. I den andra ytterligheten finns de grupper som anklagar ledarskapet i vårt parti för att inte ha försvarat resningen i Budapest. De hävdar att resningen var berättigad och förtjänade vårt fulla stöd. Dessa grupper kräver att hela vårt partis ledning ska bytas ut, och anser att Di Vittorio borde bli partiets nya ledare. Deras krav är grundat på en deklaration av Di Vittorio som inte överensstämde med partilinjen och som vi inte hade godkänt. Vi kämpar mot dessa två motsatta positioner, och partiet kommer inte att ge upp kampen.

Oavsett detta försäkrar jag er att situationen i Ungern har utvecklats på ett sådant sätt att det gör vårt försök till klargörande, och vårt försök att skapa enighet inom partiets ledarskap, mycket svårt. I det ögonblick då vi definierade revolten som kontrarevolutionär, hamnade vi i en position som skilde sig från det ungerska partiets och regeringens, och nu är det samma ungerska regering som hyllar upproret. Detta framstår för mig som tokigt. Min inställning är att den ungerska regeringen – oavsett om Imre Nagy sitter kvar i ledningen eller inte – oåterkalleligt kommer att röra sig i en reaktionär riktning. Jag skulle vilja veta om ni har samma åsikt, eller om ni är mer optimistiska.

Jag skulle vilja tillägga att det bland vårt partis ledare finns en utbredd oro för att händelserna i Polen och Ungern kan komma att skada enigheten inom ert partis kollektiva ledning, som den slogs fast vid Tjugonde kongressen.

Vi tror alla att om detta sker så skulle konsekvenserna kunna bli mycket allvarliga för hela vår rörelse.

*Togliatti*⁵⁷

Detta brev antyder att Togliatti tyckte att ryssarna var för mjuka, inte för hårda, i sitt svar till de upproriska ungrarna. Dess kyliga text borde radera myten om hans ”liberalism” en gång för

⁵³ *L'Unità*, 30 oktober 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 83.

⁵⁴ Blackmer, op cit, sid. 84.

⁵⁵ *Ibid*, sid. 83.

⁵⁶ Detta dokument, som det inte finns någon kopia av i PCI:s arkiv, fanns i en samling som Jeltsin gav till den ungerska regeringen i slutet av 1992. Det publicerades först i Italien i *La Stampa* den 11 september 1996 och återgavs i ett antal efterföljande historiska arbeten, på italienska, inklusive F Argentieri, *Budapest 1956. La rivoluzione calunniata*, Rom 1996; Victor Zaslaysky, *Lo Stalinismo e la sinistra italiana: dal mito dell'Urss alla fine del comunismo, 1945-91*, Milano 2004; och Gozzini och Martinelli, op cit. En rysk text publicerades 1998. Så vitt jag vet har hittills ingen engelsk version utkommit. [Det har sedan dess återgetts i *The 1956 Hungarian Revolution: A history in Documents*, ed Békés, Byrne, Rainer. Budapest: Central European University Press, 2002, sid. 294 – Red]

⁵⁷ Översättning från en italiensk text i Zaslaysky, op cit, sid. 190-91.

alla för dem som har någon respekt för empiriska bevis.⁵⁸ Det skulle vara fel att se Togliattis brev som en avgörande faktor för ryssarnas beslut att en andra gång, tidigt i november, intervensera i Ungern. Men om man beaktar Togliattis betydelse inom den internationella kommunistiska rörelsen, som den mest inflytelserika ledaren i ett parti som inte hade regeringsmakten och en av de mest långvariga nationella partiledarna, bör brevet ha varit en faktor i den sovjetiska beslutsprocessen, även om britternas och fransmännens agerande i Egypten med säkerhet var mer avgörande.⁵⁹ Det är också värt att notera att SUKP:s presidium, trots dess övriga bekymmer, omedelbart besvarade Togliattis brev. I deras svar instämde de helt i Togliattis värdering av den ungerska situationens ”reaktionära utveckling” och försäkrade honom att det inte fanns delade meningar inom det kollektiva ledarskapet, ”som utvärderade situationen enhälligt, och enhälligt antog de lämpliga besluten”.⁶⁰

Togliattis hemliga brev skrevs under ett avbrott i PCI-ledningens dagslånga session, under vilken Togliatti presenterade en hårdför linje som mötte mycket litet eller inget motstånd från vare sig Amendola, Pajetta eller Terracini, trots deras tidigare reservationer under året då de hade försökt få Togliatti att vara mer kritisk mot Stalin och mer självständig i förhållande till Moskva. Bara Di Vittorio intog en annan position; i sitt slutanförande efter diskussionen sade Togliatti att fackföreningsledaren ”inte hade tilltro till partiets position och hade ersatt den med sin egen sentimentala och summariska uppfattning”.⁶¹ Di Vittorios opposition återspeglade en kris som hade uppslukat partiet under de föregående veckorna, en kris som, tillsammans med Socialistpartiets starkt anti-stalinistiska reaktion på händelserna, förklarar Togliattis relativt liberala ton i hans missledande uttalande i *L'Unità* den 30 oktober, vilket gick stick i stäv mot hans privata råd till SUKP.

Det starkaste och mest uttalade motståndet mot partiets hårdföra inställning till Ungern kom från samma intellektuella och fackliga ledare som starkt hade påverkats av kontroverserna kring avstaliniseringen och Poznan. Dissidenterna såg ”kontrarevolutionär *kupp*”-linjen som ytterligare ett tecken på att partiets ledarskap fortfarande var ovilligt eller oförmöget att ge upp sitt beroende av Sovjets auktoritet. De kommunistiska studenterna vid Roms universitet var de första som protesterade mot partilinjen. Den 25 oktober sände de en kort resolution till *L'Unità*, *Paese Sera* och *Avanti!*, i vilken man uttryckte fullt stöd för demokratiseringsprocessen i Ungern och Polen. Endast den socialistiska dagstidningen publicerade den. Under de följande tre dagarna hölls ett stormöte för kommunister vid Roms universitet, med lärare, assistenter och studenter. De utarbetade och antog en motion med starkt stöd till fullast möjliga demokratisering av de socialistiska regimerna och ett oåterkalleligt slut på stalinism, och hänförde utvecklingen i Ungern och Polen till misslyckandet med att respektera principerna om självständighet och likvärdighet, vilka är väsentliga för att upptäcka de genuint nationella vägarna till socialismen. Motionen avvisade sedan uttryckligen kärnan i PCI:s

⁵⁸ Det är mycket intressant att ingen fäste min uppmärksamhet på brevets existens under min relativt korta skriftväxling med Sassoon 1999 om Togliatti och 1956, trots att brevet redan hade återgivits i en volym av den officiella PCI-historiken, se Gozzini och Martinelli, op cit. Det är värt att notera att Sassoon nyligen i en intervju med Willie Thompson – Donald Sassoon: ”History Without Manifestos”, *Socialist History*, nr 27, 2005, sid. 62 – har anmärkt att ”ingen väsentlig tes om det Italienska kommunistpartiet har förändrats som ett resultat av att man öppnat arkiven”. Även om han svarade på en fråga som gällde PCI:s arkiv, inte Moskvas, gjorde han den mer generella anmärkningen att ”jag tror att arkivforskningen, speciellt om man talar om en längre period, är mycket övervärderad”, vilket antyder att han har en liknande syn på vad man kan finna i Moskvas arkiv.

⁵⁹ Mark Kramer, ”The Soviet Union and the 1956 Crisis in Hungary and Poland: Reassessment and New Findings”, *Journal of Contemporary History*, Volym 33, 1998, sid. 163-214, är förmodligen den mest noggranna och fullödigt dokumenterade avhandlingen om beslutsprocessen i Sovjet 1956. [Nu finns en mycket omfattande dokumentsamling på engelska: *The 1956 Hungarian Revolution: A history in Documents* – se not 56. – Red]

⁶⁰ Elena Aga-Rossi och Victor Zaslaysky, *Togliatti e Stalin: il PCI e la politica estera staliniana negli archivi di Mosca*, Bologna 1997, sid. 71, citerar telegrammet från SUKP:s centralkommitté till PCI-ledaren Palmiro Togliatti, 31 oktober 1956, återgivet i Argentieri, op cit, sid. 88. [Engelsk översättning i *The 1956 Hungarian Revolution: A history in Documents*, op. cit, s 311 – Red]

⁶¹ Agosti, op cit, sid. 453.

officiella hållning mot Ungern och uppmanade till en revidering av den:

Att betrakta upprorsrörelsen i dess helhet som en kontrarevolutionär rörelse är inte i överensstämmelse med sanningen och skulle vara ett förtal av Ungern och kan gynna den antikommunistiska propagandan i Italien; i verkligheten ser det ut som om vi har att göra med en våg av ilska som härrör ur ekonomiska svårigheter, frihetslängtan och nationell stolthet, och där det finns inblandat element med specifika reaktionära syften.⁶²

De kommunistiska intellektuella uppmanades i sin protest av CGIL:s kommunistdominerade exekutivkommittés beslut att anta och publicera en deklARATION som uttryckte dess djupa sorg över blodsutgjutelsen i Ungern, fördömde regeringens odemokratiska metoder som hade orsakat tragedin och avvisade den sovjetiska aktionen: ”CGIL, trogen principen om icke-intervention av en stat i en annans interna affärer, finner det beklagligt att en intervention av utländska trupper begärdes och sattes i verket i Ungern.”⁶³ Detta var inte bara ett klart ställningstagande som fullständigt motsade PCI:s linje, det var också första gången i CGIL:s historia som man hellre följde den socialistiska linjen än den kommunistiska i en viktig fråga. Guiseppa Di Vittorio skickade själv modigt ut ett personligt tillägg med stöd till CGIL:s position, i fullständigt trots mot Togliatti och PCI-ledningen. Di Vittorio framhöll att rebellernas krav helt var koncentrerade kring frågor om frihet och oberoende, och hade inget att göra med en återuppstådd fascistisk terrorism, som PCI hävdade; framför allt, betonade han, ”tar de fel som tror att saker kan fortsätta som tidigare i den socialistiska världen”. Det är onödigt att nämna att *L'Unità* inte publicerade detta kätterska uttalande.⁶⁴

När Di Vittorio som väntat tillrättavisades av partisekretariatet för sin ståndpunkt, hävdade *Corriere della Sera* att han försvarade sig med att CGIL:s anhängare utövade ett oemotståndligt tryck samt att om CGIL ville behålla sin socialistiska minoritet, och dess hopp om en enad fackföreningsrörelse i Italien, var det nödvändigt att inte behålla fast vid PCI:s linje i frågan.⁶⁵ Togliatti avvisade Di Vittorios argument och vidhöll att de flesta socialistiska anhängarna skulle sympatisera med en fast PCI-ståndpunkt. Togliatti påstås ha sagt att Di Vittorio ”är en sentimentalist, inte en politiker!”⁶⁶ Då uppgifterna är sparsamma om inställningen till de ungerska händelserna inom arbetarklassen, till skillnad från bland studenterna, är det värt att notera att i hamnstaden Livorno, ett kommunistiskt fäste sedan 1945, utlyste Camera del Lavoro (Arbetskammaren) en 15-minuter lång strejk mot den sovjetiska interventionen.⁶⁷

Motståndet begränsades inte till det kommunistdominerade CGIL utan spreds snabbt även i själva partiet. Motioner med protester mot partiets ståndpunkt antogs av flera partisektioner, speciellt i Rom och Turin. Från privata protestmöten som hölls i flera städer av intellektuella grupper sändes brev med protester till sekretariatet. Den 29 oktober spred sig, enligt den högerinriktade *Corriere della Sera*:

en ärlig och rättmätig ”revolt” ... nu bland PCI:s fackliga medlemmar, parlamentariker, journalister, studenter, intellektuella, celler och sektioner – alla står i opposition mot ledningen i frågan om de ungerska händelserna. Det som hittills har varit rykten och mummel håller på att förvandlas till öppna deklARATIONER, offentliga motioner och dagliga uttalanden, nästan med en air av frigörelse,

⁶² D'Aurelio, ”La lotta politica...”, *Passato e presente*, nr 13, sid. 1723, citerat i Blackmer, op cit, sid. 88.

⁶³ *L'Unità*, 28 oktober 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 88.

⁶⁴ Texten dök upp i den borgerliga dagstidningen *Comer della Sera* den 28 oktober 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 88.

⁶⁵ Sammandrag av *Corriere della Sera*, 30 oktober 1956, enligt Blackmer, op cit, sid. 89. Blackmer finner uppenbart detta brukbart som argument. Jag skulle vara böjd att se Di Vittorio som långt mindre cynisk än Togliatti, och därför anta att han personligen trodde på det han förde fram i sitt uttalande som publicerades i *Corriere della Sera* den 28 oktober. Det skulle inna ha haft någon tyngd, och hade mycket väl kunnat bli kontra- produktivt, i en diskussion med Togliatti.

⁶⁶ Settembrini, ”La polemica...”, *Passato e presente*, nr 13, sid. 1746.

⁶⁷ Gozzini och Martinelli, op cit, sid. 591.

medan PCI:s sekretariat ständigt verkar vara efter sin tid och har hamnat i oordning genom de ungerska händelserna.⁶⁸

I Rom undertecknade 101 kommunistiska intellektuella ett manifest, riktat till PCI:s centralkommitté, som *L'Unità* vägrade att trycka. Det läckte självklart sedan ut till den borgerliga pressen. Manifestet begränsade sig inte till att stödja den socialistiska och kommunist-oppositionella inställningen till de ungerska händelserna, utan intog också tydligt ställning mot stalinismen och för Gomulka:

Vårt parti har ännu inte formulerat ett öppet och konsekvent fördömande av stalinismen. Under månader har trenden varit att minimera betydelsen av kollapsen för Stalin-kulten och -myten, att försöka dölja för partiet de brott som begåtts av och under denne ledare, och definiera dem som ”misstag” eller ”överdrifter”. Det har inte förekommit någon kritik av det system som konstruerats på basis av personkulten, likt det som framfördes i kamrat Gomulkas rapport till Polska Förenade Arbetarpartiets centralkommitté.⁶⁹

Det som ur Togliattis synvinkel var den mest störande aspekten av manifestet var dess uttalade hopp om en ”djupgående förnyelse av partiets ledande grupp”. Partiets ledarskap blev mer direkt och allvarligt utmanat under den ungerska krisen än i frågan om Stalin. I perioden mellan februari och juni hade sympatisörernas frustration och ilska huvudsakligen varit riktad mot Sovjet och först i andra hand mot Togliatti, vilken, med sitt vanliga slingrande, hade lyckats skydda sig genom att verka sympatisera med PCI-medlemmarnas reaktion, och genom att delvis ta avstånd såväl från Stalins brott som från Chrusjtjovs attacker mot dem. Togliattis kompromisslösa attityd mot Poznan, hans hårdhänta behandling av sådana kritiker som Onofri, och hans inledande accepterande av Sovjets linje mot Ungern, placerade honom under hösten i direkt opposition till tunga och högröstade sektioner inom partiet. Det förekom så mycket prat om behovet av en större förändring av partiets ledarskap att *L'Unità* kände behov av att förlöjliga ryktet om att Di Vittorio var på väg att ersätta Togliatti som generalsekretärare för PCI.⁷⁰ Blackmer hävdar:

Det är högst osannolikt att en sådan direkt attack mot Togliattis position på allvar övervägdes av Di Vittorio eller någon annan i *Direzione*. Ryktet publicerades förmodligen i första hand som en varning till kritikerna av partiets position i Ungern-frågan för att deras opposition, även om den var ärligt motiverad, objektivt försvagade partiets enhet.

Det verkar dock osannolikt att Togliatti skulle ha dragit SUKP:s uppmärksamhet till denna historia i det hemliga telegrammet från den 30 oktober om den inte hade haft någon grund överhuvudtaget, eftersom en del Sovjet-ledare förmodligen skulle ha blivit mycket tillfreds, snarare än upprörda, om de hade fått höra att Togliattis position var under attack, även om det är extremt osannolikt att någon Sovjet-fraktion skulle ha föredragit Di Vittorio som hans ersättare. Den hårdföre Secchia hade före 1954 alltid varit SUKP:s reservkort ifall Togliatti skulle bli alltför ”liberal” eller olydig.

Under de sista dagarna i oktober dök det upp fler manifest i andra städer i stil med det från Rom, i Palermo, Pisa, Turin, Mantua, och Perugia. Skarpa varningar sändes ut mot att läcka interna partifrågor till den borgerliga pressen, men i *L'Unità* meddelades: ”*Direzione* anser att det är legitimt och inte överraskande att kamrater uttrycker sina egna kritiska bedömningar av, och oro över, de allvarliga händelserna.”⁷¹ Det sattes en sådan press mot dem som undertecknat Rom-manifestet att flera av dem uttryckte skam över att det läckt ut till den borgerliga pressen. Andra förnekade lögnaktigt att de hade undertecknat det. Kring den 1 november hade PCI-ledningen åter börjat få kontroll över partiet. Teman om ”vit terror” och fascistisk restau-

⁶⁸ *Corriere della Sera*, 30 oktober 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 89. Källans anti-kommunistiska natur gör inte nödvändigtvis den till dålig journalistik.

⁶⁹ D'Amelio, ”La lotta politica...”, *Passato e presente*, nr 13, sid. 1726, citerat i Blackmer, op cit, sid. 89.

⁷⁰ *L'Unità*, 30 oktober 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 90.

⁷¹ *L'Unità*, 31 oktober 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 90.

ration började dominera den kommunistiska pressens rapportering om Ungern. Samma dag medförde den engelsk-franska militäraktionen i Egypten att Ungern försvann från *L'Unità*'s förstasida. Ungefär vid samma tid anmärkte Togliatti till en skeptisk kommunistisk delegation från Pesaro:

Det kan se ut som ett melodrama för er, men jag tror att det finns en stark länk mellan det ungerska upproret och aggressionen i Egypten, att det första underblåstes för att förbereda den andra, efter-som revolten, trots alla fel som begicks i Ungern, inte skulle ha fått det totala upprorets dimension om det inte förekommit amerikansk inblandning till stöd för den interna reaktion som utnyttjade partiets förtroendekris för att höja sitt huvud.⁷²

Med tanke på till vilken grad Togliatti hade anammat det stalinistiska konspiratoriska tänkesättet, är det ganska troligt att han verkligen trodde att detta var sant.

En ny hård linje signalerades av PCI i en viktig resolution från *direzione* som publicerades den 3 november. Den proklamerade.

Den främsta plikten för varje kommunist, för varje socialist och för varje demokrat i denna tid, är att höja sin röst mot den reaktionära våg som sveper över Ungern, mot de vita massakrerna, så att man kan avvärja risken för att ödesdigra provokationer uppstår ur det kaos som den olyckliga ungerska nationen befinner sig idag.⁷³

Även om tidigare PCI-kritik av den förra ungerska regeringen upprepades, deklarerade man klart att:

... närhelst politisk kamp eller folkliga protester i socialistiska länder antar karaktären av väpnat uppror, ligger vägen oundvikligen öppen för provokationer och reaktionära äventyr. Oavsett vilka känslor och krav som kan ha funnits bland de massor och arbetande som vilseleddes till en revolt på grund av de fel och misstag som tidigare begåtts, så är det som står på spel för tillfället detta: ska en kapitalistisk regim återupprättas eller inte.⁷⁴

Resolutionen bekräftade på nytt PCI:s solidaritet och vänskap med Sovjetunionen som den ”oersättlige ledaren och avgörande styrkan” i kampen mot imperialismen.

Sovjets andra väpnade intervention hälsades med nästan synbar lättnad av Togliatti och hans kollegor, både för att den satte punkt för deras osäkerhet om det sovjetiska svaret, och därmed om hur utgången skulle bli i Budapest, och för att det trängde in PCI-dissidenterna i ett hörn – de hade nu ett tydligt val mellan att ge upp sin utmaning mot ledarskapet eller att lämna partiet. De liberala blev svårt modfällna och de konservativa rättfärdigade. Som en partiledare från Sicilien senare rapporterade, i ett tal vid PCI:s åttonde kongress i december 1956, framkallade den sovjetiska interventionen hos många kamrater ”en viss stridslysten eufori” som uttrycktes i termer som att ”Stalin hade rätt” och ”de förstod till slut att man inte kan vara mjuk”.⁷⁵ Togliattis inställning till invasionen var mycket lik den sicilianske gräsrotsstalinistens – den 5 november dundrade han i *L'Unità*:

Det är min åsikt att en protest skulle ha framförts till Sovjetunionen om man, efter att ha blivit inbjuden till att intervensera en andra gång, hade vägrat att göra så – denna gång med hela sin styrka – för att blockera vägen för den vita terrorn och krossa fascismen i sin linda, i namn av den solidaritet som borde förena alla folk i försvaret av civilisationen, framför allt dem som redan slagit in på vägen mot socialism.⁷⁶

Denna artikel var inte en cynisk ploj för att återvinna Sovjets gunst, utan en underförstådd upprensning av just den åsikt han hade uttryckt i sitt hemliga brev till SUKP:s ledare den 30 oktober. Togliatti insåg privat att man inte kunde motsätta sig det sovjetiska förtrycket på

⁷² Settembrini, ”La polemica...”, *Passato e presente*, nr 13, sid. 1745, citerat i Blackmer, op cit, sid. 91.

⁷³ *L'Unità*, 3 november 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 92.

⁷⁴ *L'Unità*, 3 november 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 92.

⁷⁵ Blackmer, op cit, sid. 93.

⁷⁶ *L'Unità*, 5 november 1956, citerat i Blackmer, op cit, sid. 94.

grundval av att arbetare hade deltagit i striderna; revolten i Kronstadt hade för länge sedan visat att arbetarna inte obetingat hade rätt. Dessutom påstås han ha tillagt: ”Våga inte tala illa om Sovjets stridsvagnar; en dag kan vi behöva dem själva.”⁷⁷ Pietro Ingrao minns i sin självbiografi, publicerad 1990, att Togliatti, som långt ifrån delade Ingraos chock vid Sovjets andra intervention i Ungern som fick slut på 1956-upproret, uttryckte ett ”stillsamt förtret” över det som han betraktade som Ingraos felaktiga ståndpunkter.⁷⁸ Ganska nyligen har Ingrao tillstått att Togliatti, vilken han i sin biografi fortfarande försökte försvara med nästan barnslig vördnad, drack mer än sin vanliga kvot vin för att fira Sovjet-truppernas intåg i Budapest.⁷⁹

Så fort stridsvagnarna rullat in i Budapest lyckades Togliatti snabbt kväsa oppositionen inom partiets högre skikt. Oavsett om han verkligen hade försökt utmana Togliatti om ledarskapet eller ej, tvingades Di Vittorio att retirera och förnedras. Antonio Giolitti, vid denna tid en kommunistisk deputerad som bodde i samma hyreshus som Di Vittorio och som senare lämnade partiet till följd av Ungern, sade att när de tillsammans åkte hem från parlamentet och började tala om Ungern utropade en känslös Di Vittorio till slut: ”De är blodtörstiga regimer! De är ett gäng mördare!”⁸⁰ Den 4 december, efter det som tveklöst var ett extremt otrevligt möte med Togliatti, gjorde Di Vittorio avbön inför partiet genom att deklarerat att även om han och andra kommunister inte personligen helt hade instämt i CGIL:s uttalande om Ungern, hade de undertecknat det som ett nödvändigt offer på den fackliga enhetens altare⁸¹ – så den principiella utmaningen av en man som hade valt sida med arbetarna i både Polen- och Ungern-händelserna, och inte med partiet, framställdes för allmänheten som en slags djävulsk taktisk manöver i stil med vad Togliatti kunde ha gjort om han varit i Di Vittorios skor. Di Vittorio tvingades också att bedyra sin fullständiga lojalitet med Sovjetunionen och det brännande behovet av enighet i partiet, att ta avstånd från sin tidigare ståndpunkt och bara framhålla behovet av demokratisering och nära band mellan socialistiska regimer och deras medborgare. Togliatti, som inte var nöjd med ett skrivet uttalande i partiets dagstidning, lade skymf till skadan genom att tvinga Di Vittorio att offentligt upprepa sin pro-Sovjet-linje vid ett möte i Livorno, där publiken bestod av just de arbetare som hade strejkat i solidaritet med de upproriska i Ungern – vilket fick CGIL-ledaren att inte bara svika sin egen övertygelse utan också de sympatisörer som hade sett honom som ledare.⁸² Den kommunistiske deputerade Bruno Corbi vittnade efteråt om att Di Vittorio förklarade sitt beteende vid detta offentliga möte med att ”de presenterade mig ett val: självkritik eller ut ur partiet. Jag är inte längre Peppino Di Vittorio, det vet jag. Men vad skulle jag vara utan partiet?”⁸³ Ett antal yngre och lägre rankade dissidenter vägrade att delta i ett sådant ansiktsbyte. Under 1956 och 1957 skedde ett betydande antal utträden och uteslutningar, speciellt av intellektuella som Onofri och Giolitti, liksom författaren Italo Calvino, som förmodligen var mer känd utanför partiet än inom det, men inte desto mindre var en symbolisk förlust.

Vid åttonde partikongressen i december 1956 gjordes förändringar i PCI:s ledarskap, och man förde grundliga diskussioner i flera ämnen, men för dem som hade opponerat mot den ryska linjen mot Ungern förseglades ödet. Alla ansträngningar gjordes för att försäkra att ”revisionistiska” delegater inte valdes av partiavdelningarna, så Onofri, Calvino och Reale hölls utan-

⁷⁷ Settembrini, ”La polemica...”, *Passato e presente*, nr 13, sid. 1745, citerat i Blackmer, op cit, sid. 94.

Blackmers tveksamhet om anmärkningens autenticitet verkar vara besvarad genom Togliattis hemliga brev från den 30 oktober till SUKP, om vilket Blackmer, liksom alla andra oberoende kommentatorer före 1992, inte hade någon vetskap.

⁷⁸ Pietro Ingrao, *Le rose impossibili: un 'autobiografia raccontata e discussa con Nicola Tranfaglia*, Rom 1990, sid. 91.

⁷⁹ *La Repubblica*, 15 februari 1996, citerat i Aga-Rossi och Zaslavsky, op cit, sid. 265.

⁸⁰ Gozzini och Martinelli, op cit, sid. 601.

⁸¹ *L'Unità*, 5 november 1956, citerat av Blackmer, op cit, sid. 94.

⁸² *L'Unità*, 7 november 1956, citerat i Gozzini och Martinelli, op cit, sid. 601.

⁸³ Gozzini och Martinelli, op cit, sid. 601.

för, bara 42 av 1064 delegater röstade inte för Togliatti som ledare.⁸⁴ Kanske var det mest avgörande talet vid kongressen, i de teman som behandlades där, det från Concetto Marchesi, en professor i klassiska språk som personligen stod nära Togliatti:

Dessa avslöjanden, som spred ohämmad glädje i fiendeläget, framkallade förvåning och bedrövelse bland många kommunister, speciellt bland de mest trofasta inom arbetarklassen. Bland de, ska vi säga, intellektuella kommunisterna fanns en del som vacklade, de som var mest utsatta för uppbyggande idéströmmar. Andra, oförfärdiga, förblev ståndaktiga. Till de oförfärdiga och mindre vilseledda kommunisterna räknar jag mig själv. [Applåder]

Kamrater, jag har aldrig ansett att det i länder där krig, revolution och ledarnas geni har krossat envælde och imperialistisk dominans, omedelbart kunde följa välfärd för folket och en regim av rättfärdiga män. Folkets välfärd är en frukt som sakta mognar, speciellt om den växer i öknen eller är planterad bland ruiner. Och män är inte födda rättfärdiga, men om naturen tillåter, blir de det genom deras individuella och sociala relationer under en rad erfarenheter, och även så av tvivel och felsteg...

Det är också lätt att förstå hur den öppna kritiken, och omedelbart efteråt de skarpa anklagelserna mot verket av en man som i sin person under långa och fruktansvärda år tycktes koncentrera Sovjetunionens själ och styrka, har underblåst den kapitalistiska attackens ursinne.

Längre fram kommer vi kanske att kunna se situationen klarare, för vi kan inte alla ännu helt förstå orsakerna till varför man på ett så bryskt och bullrande sätt har sablat ner en av Sovjetunionens stora byggmästare, för vilken, levande och död, så många hyllande röster har ljudit; den man som, döende, lämnade efter sig ett Ryssland så mäktigt och starkt... Tiberius, en av de stora och berömda kejsarna i Rom, fann sin oförsonlige anklagare i Cornelius Tacitus, den furstliga maktens oförlitliga historiker. Stalin, som var mindre lyckosam, fann Nikita Chrusjtjov. Det var kanske inte nödvändigt, för att bota vårt eget onda, att lägga vår egen förbannelse till kapitalisternas råa hat mot den socialistiska regimen. Man kan göra mycket mer med de levandes arbete än med fördömandet av de döda. [Applåder]⁸⁵

Flera år senare hävdade Amendola att han, tillsammans med Pajetta och Alicata, hade förblivit sittande och vägrat att applådera detta lovtal till Stalin, medan Togliatti hade rusat upp till Marchesi ”och nästan omfamnat honom”.⁸⁶ Precis som Pajettas påstående att han och Amendola hade vägrat att applådera Togliattis Stalin-vänliga anförande vid Nationella rådet den 3 april, verkar detta påstående vara ett uttryck för fantasi i efterhand, medan hans påstående att Togliatti ”nästan omfamnade Marchesi” verkar helt trovärdigt.

Detta är inte platsen för att diskutera frågan om huruvida PCI:s gradvisa och ryckiga avdrift från SUKP mellan 1956 och 1964 mer berodde på Togliattis illa dolda förakt för Chrusjtjov än på någon genuin önskan till avstalinisering av en generalsekreterare som för alltid är associerad med ”Kominterns skymning”. Jag litar emellertid på att jag genom min undersökning av händelserna i Italien 1956, slutgiltigt har visat att en man som varit en lojal tjänare till Stalin före 1953 förblev så lojal till det georgiska spöket som de italienska förhållandena tillät, och inte bara tystade partiets intellektuella utan, mer betydelsefullt, en viktig fackföreningsledare, som, trots att han delade Togliattis krigsvänliga ståndpunkter före kriget 1914, hade kommit fram till en större känsla för den verkliga proletära internationalismen än veteranen i Komintern och Kominform, vilken likställde den internationella arbetarklassens intressen med den sovjetiska byråkratins.

Översättning: B Svensson

⁸⁴ Ibid, sid. 617.

⁸⁵ *VIII Congresso del Partito Comunista Italiano: Atti e risoluzioni*, Rom 1957, sid. 137-38, citerat i Blackmer, op cit, sid. 44.

⁸⁶ Gozzini och Martinelli, op cit, sid. 624.

Mer om Togliatti och italienska kommunistpartiet

Tobias Abse, [Palmiro Togliatti - Stalins lojale tjänare](#)

Pierre Broué: [Det italienska kommunistpartiet, kriget och revolutionen](#) [1942-46]

Fernando Claudin; [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2](#) [kap 1, avsnittet ”Den misslyckade revolutionen (Italien)”]

Harald Hamrin: [Italienska kommunistpartiet](#) (1960-talet, särskilt efter Togliattis död)

[Italien på 70-talet](#)

[Il Manifesto och den italienska kommunismen](#) (1980-talet)

Tobias Abse: [Leopardens triumf - vad händer i Italien?](#) (1990-talet)